

SZEMLE

DER DEUTSCHE MILITARISMUS IN GESCHICHTE UND GEGENWART

(Militärverlag, Berlin, 1980. 301. o.)

A Német Demokratikus Köztársaság Hadtörténeti Intézetének (Potsdam) szerzői kollektívája Karl Nuss vezetésével egy napjainkban is igen fontos téma tudományos feldolgozására vállalkozott, nevezetesen a német militarizmus történetének mélyreható feltárására, s annak korunk bonyolult nemzetközi helyzetében, a modern kapitalizmus szocializmus-ellenes konfrontációjában vállalt különleges szerepe bemutatására. „A német militarizmus a múltban és jelenben” c. tanulmánykötet, amely 16 tanulmányt foglal magában, az Intézet „Tanulmányok-problémák-elemzések” c. sorozatának eddig legnagyobb érdeklődést kiváltó kötete.

A militarizmus, e sokrétű, bonyolult, az egész társadalmi életet átható jelenség kutatása a nemzetközi munkásmozgalom neves teoretikusainak munkásságában, illetve a marxista—leninista történettudományban mindig kivételes helyet foglalt el, csakúgy, mint a polgári ideológusok és tudósok tevékenységében. Míg ez utóbbiak alapállása egyértelműen az, hogy a militarizmus a társadalmi rendszerektől független jelenség, a mű szerzői, a marxista—leninista történettudomány eredményeit összegezve, abból indulnak ki, hogy a militarizmus — legtágabb értelemben véve — az antagonisztikus osztálytársadalmak felépítmény-jelenségének tekinthető, a politika egyik formájának, illetve a kizsákmányoló osztályok részéről a hatalom gyakorlása egyik módszerének más osztályokkal szemben, amelynek kapcsán felhasználják a katonai erőket, eszközöket, módszereket és elméleteket. Funkciójában a militarizmus kettős feladatot lát el: egyrészt féken tartja a kizsákmányolt tömegeket, másrészt az uralkodó osztály(ok)-csoportosulások külső, expanzív törekvését realizálja. A militarizmus sajátos vonásai közé tartozik, hogy általában az adott társadalmi formáció ha-

nyatoló szakaszában lép előtérbe, akkor, amikor az uralkodó osztály társadalmi érdekek képviselőjére már képtelen. Ebből következőleg a militarizmus nem más, mint reakciós és többnyire ellenforradalmi, nyílt, brutális erőszakpolitika, amit élesen el kell határolni a katonai erő progresszív szervezetétől, illetve alkalmazásától. Ezen elhatárolás kritériumai: a társadalmi rendszer jellege és a mindenkori állam osztályszerkezete. Az említett kritériumokból adódik a militarizmus történelmi megjelenési formáinak különbözősége társadalmi formációk, illetve azok fejlettségi szakaszai szerint.

A kapitalizmus kialakulásával a militarizmusnak egy új, minőségileg magasabb formája lép elő. A „modern militarizmus” (a szűkebb értelemben vett militarizmus) a burzsoázia nyílt hatalmi erőszakrendszere, amelyben a katonai hatalom a társadalmi élet valamennyi területébe behatol, s időlegesen azokat maga alá veti. A militarizmus, mint rendszer, csak a termelőerők és a társadalmi kommunikáció olyan szintjén jöhetett létre, amit a kapitalista termelési mód megszületése és kiteljesedése tett lehetővé. Voltaképpen a kialakuló kapitalista termelési mód feltételei között fejlődött ki a későfeudális katonai rendszer is, mindenekelőtt Poroszországban, habár az a feudális osztályuralom érdekében. A polgári forradalmak korszakában a burzsoá osztályuralom időszakos válságai hozták létre militarizmust (bonapartizmus), amely legmagasabb fokát a kapitalizmus utolsó szakaszában az imperIALIZMUSBAN éri el.

A szerzők megállapítása szerint napjaink militarizmusa, militarista rendszerei egy extrém katonai—bürokratikus hatalmi apparátus megjelenési formái, amelyek az egész népgazdaságot alárendelik a hadfelszerelési ipar szükségleteinek, a belpolitikai represszióknak és a kifelé irányuló agresszióknak, miközben a néptö-

megeket a nacionalizmus és sovinizmus szellemében ideológiailag manipulálják. A modern militarizmus konkrét formái és típusai a mindenkori ország történelmi feltételei által meghatározottak (a polgári átalakulás útjai, a későfeudalista militarizmus hagyományai, a polgári-forradalmi hagyományok továbbélése stb.), de döntő szerepet játszanak a nemzeti (belső) és nemzetközi (külső) erőviszonyok is. E tényezőktől függ lényegében az is, milyen mértékben tud kiformalódnia a militarizmusra való hajlam, tendencia, egy szervezett, a társadalmat összességében meghatározó rendszerben. A modern imperialista militarizmus megjelenési formáját és típusát az is befolyásolja, hogy az imperializmus a jelenlegi korszak jellegéből adódóan többé már nem az egyetlen meghatározója a társadalmi fejlődésnek, és hogy a vele szemben álló belső-külső erőkkel növekvő mértékben konfrontációra kényszerül. Éppen ezért a kapitalizmussal való okozati összefüggés ma sem jelenti azt, hogy a polgári állam, vagy a polgári politika ab ovo egyenlő-sül a militarizmussal.

A modern imperialista militarizmus történelmi meghaladása feltételezi a munkásosztály vezető szerepét az imperializmus, a háború és a háborús veszély elleni harcban, s elérhetővé csak a kapitalizmus, s egyáltalán a kizsákmányoló társadalom felszámolása révén válhat. Ebből következően, a militarizmus el-lenpárja nem a pacifizmus, hanem a forradalmi antimilitarizmus, melynek szilárd támasza a szocialista államok katonai ereje.

A militarizmus fogalmának meghatározása után külön tanulmány foglalkozik a fogalom történeti megjelenésével, majd a munkásmozgalomban való elterjedésével. A fogalom először a 19. sz. elején tűnik fel a francia szocialistáknál, akik a III. Napóleon-féle bonapartizmus megjelenésére használják. Első írásbeli nyoma az utópista szocialista Proudhonnál található. Jóllehet Marx Louis Bonaparte államcsínyéről 1851. december 2-án írt munkájában részletesen elemzi a militarizmust, magát a szót nem használja. Engels viszont 1875-ben a Poroszország vezette Német Birodalmat a „militarizmus igazi reprezentánsának” nevezi. A fogalmat a német munkásmozgalomba W. Liebknecht vezette be, hangsúlyozva, hogy az valamennyi nép közös ellensége, amelyet forradalmi eszközökkel kell megsemmisíteni. Behatóbb elemzést K. Liebknecht ad a német militarizmusról, először a Szociáldemokrata Párt brémai kongresszusán (1904), majd „Militarizmus és antimilitarizmus” c. híres írásában (1907). Ez utóbbiban K.

Liebknecht nyomtatékosan kiemelte a militarizmus társadalmi jelenség voltát, s egyben társadalmi felépítmény jellegét, hangsúlyozva annak külső és belső elnyomó funkcióját. A militarizmus legát-főbb elemzését Lenin végezte el (I. Lenin művei, 22. k., németül), akinek vizsgálatai nem szűkültek le egy bizonyos ország militarizmusára, hanem a világ újrafelosztásáért küzdő nagyhatalmak militarista rendszereit vette kutató górcsőbe alá, megállapítva, hogy az első világháborúban a monopolkapitalizmus állammonopolista-kapitalizmussá történt átalakulásával a társadalmi élet valamennyi területe a militarizmus áldozatává lesz, amellyel a proletárforradalom katonai programját kell szembeállítani. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta, a kapitalizmus általános válságának elmélyülésével, a militarizmus egyre inkább a szocializmus rendszerre ellen irányuló imperialista aknamunka eszköze, amelynek kapcsán elveszti „nemzeti” jellegét, s az USA imperializmus vezette katonai koalíció rendszerében internacionalizálódik.

A mű tanulmányainak többsége a német militarizmus fejlődéstörténetével foglalkozik. Így részletes elemzést kapjuk a 19. sz-i porosz—német militarizmusnak, a 20. sz. eleji, az első világháborút megelőző imperialista militarizmusnak (s vele együtt a német munkásmozgalom elkekeredett harcának ábrázolását a militarizmus ellen), amelyekre a porosz junkerség a maga feudális maradványaival nyomta rá bélyegét és törekedett a nagytőke szélsőséges, agresszív hódító célkitűzéseit a kezében levő félelmetes erejű, a kapitalista termelési viszonyok feltételei között kialakult modern tömeghadsereggel elérni, megvalósítani. A császárságot követő weimari köztársaság militarizmusára nyugodtan rá lehetett olvasni azt, amit az államra: a császárság folytatása volt más eszközökkel. A militarizmus színezetében viszont annyit változott, hogy a junker vonással szemben a nagytőke vonása erősödött meg, amely — a háborúvesztés és a novemberi forradalom keserű valóságában — rugalmasabbá vált, s a nyílt, brutális erőszak helyébe a szociál-demagógia eszköztárát léptette, bizonyos demokratikus mázt vett fel, s „liberális” légkörben készült a német imperializmus viszszavagására, az új világháborúra. Mind ez nem jelentette a hadsereg, a Reichwehr vezetését kezükben tartó militaristák harmonikus egységét. Az ún. liberális szárny (W. Groener, K. Schleicher stb.), amely a szociáldemokráciával való szövetséget már 1918-ban megalapozta (Groener—Ebert-féle szövetség) taktikai

kérdésekben szemben állt a szélsőjobb-oldali militaristák (E. Ludendorff, M. Bauer, a fasiszms hatalomra juttatásában segédkező W. v. Blomberg és W. v. Reichenau) csoportjával. A kettőjük között ingadozott H. v. Seeckt és csoportja (W. Heye, W. v. Fritsch, L. Beck.) abban az értelemben, hogy a köztársaságot szükséges rosszként elfogadta, de a náci mozgalom megerősödésével egyre közeledett a szélsőséges militaristákhoz. A Groener—Schleicher csoport ugyanakkor az antifasiszta tömegmozgalmak leszerelésével készítette elő a náci hatalomátvételt, annak ellenére, hogy Groener a náci személyes ellenfele volt, Schleicher pedig a hosszú kések éjszakájának egyik áldozata lett. A 20-as években feléledő, új erőre kapó német militarizmussal szemben egyedül a Német Kommunista Párt harcolt elszántan: E. Thälmann a XII. pártkongresszuson tartott nagy beszédekben széles antifasiszta-demokratikus egységfront létrehozását sürgette a fenyegető fasiszta diktatúrával, s az azt teljes mértékben támogató militaristákkal szemben. Az egységfront létrehozása sikertelenségének okai közismertek, eredménye a náci hatalomátvétel lett, amely az emberiség legszörnyűbb háborújához és a német nép nemzeti katasztrófájához vezetett el.

A fasiszms és militarizmus közötti szilárd szövetség osztálygyökerei azonosak, jöllehet a kettő egymással nem egyenlő. Maga a szövetség a második világháborúig több fejlődési szakaszon ment át. Általánosságban megállapítható, hogy a militarizmus eszköze, a hadsereg (Wehrmacht), a náci által felkínált, illetve érvényre jutott munkamegosztás alapján a német monopolkapitalizmus agresszív hódító céljait volt hivatva megvalósítani, míg a belső elnyomás funkcióit a fasiszta párt fegyveres szervezetei, az SS, SA, a Gestapo és a rendőrség látták el. Mindez nem zárta ki, hogy a fasiszta diktatúra korlátlan hatalma a Wehrmacht felett nem érvényesült volna, azok a militaristák, akik a fasiszta befolyás erősödésével szemben egy ideig ellenállást tanúsítottak (az ún. wilhelmianusok, a polgári származású L. Beck, Fr. Halder), vagy kihullottak a vezetésből, vagy megalkudtak; mindenesetre a terepet átadták a porosz nemességből származó olyan katonai vezetőknek, akik a hadsereg teljes fasiszálódását követelték. (W. v. Reichenau, W. v. Blomberg, Fedor v. Bock, H. v. Guderian stb.) (Kár, hogy a mű nem foglalkozik az arisztokrata tábornokok azon csoportjával, akik a náciakat megvetették ugyan, de a fasiszmust, s annak rabló háborúját hűségesen kiszolgálták. Így pl. G. v. Rundstedt tábor-

nagy, majdhogynem „hindenburgi” tekintélyével még 1945 elején is az általa mélyen lenézett Hitler mögött állt. Vagy W. v. Leeb tábornagy, akinek „hűségét” — jöllehet bajor arisztokrataként és bigott katolikusként személyileg minden náciit gyűlölt — Hitler hatalmas birtokadománnyal vásárolta meg.)

A militarizmus és a fasiszms szövetségének hangsúlyozása rendkívül fontos. A háború utáni nyugati történetírásban ugyanis rögtön jelentkezett az a mai napig élő irányzat, amely a német legfelső katonai vezetés és a fasiszták, elsősorban a fasiszta vezetők (Hitler, Himmler, Göring stb.) áthidalhatatlan ellentétéről beszél. E legenda döntő bizonyítékául a Hitler elleni, 1944. július 20-i merényletet hozzák fel. Bármennyire is tragikusán végződött az összeesküvők sorsa, vitathatatlan, hogy programjuk a kapitalista társadalom megmentését célozta egy olyan időpontban, amikor az irtózatos katonai vereségek egyre közelebb hozták a nemzeti katasztrófa végkifejletét. A német nagyburzozázia a merénylet pillanatában, s mindaddig, míg a harci cselekmények el nem érték Németország földjét, cserben hagyta őket, s szenvtelenül szemlélte gróf Stauffenberg, s a többiek egyéni tragédiáját, miközben a német népgazdaság erejét minden eddiginél fokozottabb mértékben a vesztt háború szolgálatába állította. De nem csak a nagyburzozázia. A legfelső katonai vezetés sietett hűségéről biztosítani Hitlert, s példáját követte a hivatásos tisztikar; a fasiszta háborúért hozott újabb erőfeszítések példátlan hulláma öntötte el az országot, s ezek kikényszerítésében a militarizmus valamennyi csoportja az élen járt. Az összeomlás napjaiban és óráiban aztán számos kísérlet történt, hogy különböző tábornoki klikkek kapcsolatot keressenek az Egyesült Államok és Nagy-Britannia reakciós köreivel a Szovjetunió ellen, és a „modern militarizmus” átmentésére a háborús vereség utáni időkre.

A „flexibilis”, „modern militarizmus” átmentésére és újjáéledésére a háborút követő hidegháborús időszak kedvező feltételeket teremtett. A mű bőséges anyagot szolgáltat arra, miként vált a nyugati hatalmak által létrehozott Szövetségi Köztársaság a militarizmus melegágyává, s hogyan integrálódott bele a modern német militarizmus az USA imperialisták vezette katonai blokkba, s játszik napjainkban is meghatározó szerepet a béke és a nemzetközi enyhülés zászlóvivője, a Szovjetunió és a szocialista országok ellen. A német militarizmust emellett napjainkban az állammonopolista rendszerrel való legszorosabb kapcsolat jellemzi, amelyben a militarista

kaszt megőrizte hagyományos exkluzív helyzetét, s döntő befolyással rendelkezik a hadiipari komplexumok irányításában.

Flexibilis voltát pedig annak felismerése húzza alá, hogy mivel a szocializmus elleni harcot egyedül vállalni nem tudja, a kapitalista szövetségi blokkon belül megelégszik a másodhegedűs szerepével, miközben a nyugat-európai integrációban a vezető szerepet ragadja magához.

Korunk német militarizmusa jegyeiben eltér a hagyományostól, különbözőségei a mai nemzetközi osztályviszonyoktól, osztályharctól meghatározottak. Ha eddig a rivális imperialista államok közötti konfliktusok legfőbb forrása volt, a nemzetközi militarizmus részeként a világ valamennyi forradalmi erőivel szembeni el-

keseredett — extrém reakciós és agreszív — harc letéteményese, amellyel szemben csak a szocialista államok katonai ereje képes az egyetemes békét és emberi haladást megőrizni.

A mű érdemei közé tartozik, hogy bőséges anyaggal dokumentálja azt a mérhetetlen kárt, amit a német militarizmus a világ népeinek okozott. Ugyanakkor lehetőséget nyújt a Bundeswehr és a NATO fegyverkezési hajszájának nyomon követésére. A munkát végül igen gazdag irodalmi anyag egészíti ki, amely átfogja a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a militarizmus történetére vonatkozó munkásságát és a szovjet, valamint az NDK-beli történetírás erre vonatkozó eredményeit.

Farkas Márton

KATHRIN SITZLER

SOLIDARITÁT ODER SÖLDNERTUM?

Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848—49

(Biblio Verlag, Osnabrück, 1980. 481 o.)

Bátorságra vall, és feltétlenül tisztelet érdemlő vállalkozás egy fiatal, kezdő német történésztől, hogy — vállalva a nyelvi nehézségeket is — a magyar történelem egy viharos, korszakhatárt jelentő időszakából, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcból merítsen témát. Munkája céljaul a szabadságharcban részt vevő külföldi légiók tevékenységének és szerepének az összegezését tűzte ki. A szerző másfél évet töltött Magyarországon az ELTE ösztöndíjasaként, illetőleg kutatóként. Könyve azonos azzal a munkával, amelyet 1974-ben a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem bölcsészeti kara disszertációként elfogadott.

A könyv fő- és alcímének az egybevetése gondolkodóba ejti az olvasót és ez a bizonytalanság a könyv olvasása után is megmarad. Nevezetesen az, hogy a magyar szabadságharcban részt vevő legjelentősebb külföldi légiók bemutatása volt-e a fő cél, vagy pedig annak az elvi kérdésnek a tisztázása, hogy a 19. századi külföldi alakulatok ideológiai azonoság alapján, együttérzésből vettek-e részt más népek harcában, vagy csak anyagi érdekből, zsoldért; és a magyar szabadságharc s annak külföldi légiói e

kérdés tisztázásához csupán vizsgálati alapot nyújtottak?

Szerepük és tevékenységük tisztázása céljából elvi-elméleti kérdések felvetéséből áll a bevezető rész, amelynek rövid summázata az, hogy a légiók végezetül is egy elvont eszméért, a szabadságért, Magyarorszáért, vagy a saját hazájukért harcoltak-e; szolidaritásból, eszmei meggyőződésből, vagy anyagi érdekért, zsoldért. Tovább szűkítve és pontosítva a kérdést: mi készítette a külföldi nemzetiségűeket arra, hogy részt vegyenek a magyar szabadságharcban, illetőleg mi készítette Magyarországot a segítségük igénybe vételére és toborzásukra? Részvételük tényleges segítséget jelentett-e a magyar ügy számára, vagy csak teherterelt? Milyen katonai szerepük volt e köteleknek, és fellépésüknek voltak-e bel- és külpolitikai konzekvenciái?

Érveket és ellenérveket sorakoztat fel a kérdések felvetése során, azok lezárása nélkül. A megválaszolásra főként a légiók történetének konkrét tárgyalása hivatott, ami meg is történik. Ezek az esetek többségében helytállóak, helyenként azonban erőltetetteknek tűnnek. A válaszadás során főként azt a tény nem